

Druzhkova I. S. The Formation of the system state credit-bank institutions in the southern Ukraine the first half XIX century

Author analyzed formation and development of the state credit-bank institutions in specified period. In particular, researcher studied basically activity of the Discount bank, Departments of public charity, and local offices of the Commercial bank.

Key words: history of banking, Discount bank, Departments of public charity, local offices of the Commercial bank.

УДК 94(470.)“19”:311

В. М. Константинова

ДИНАМІКА ЗМІНИ ЧИСЕЛЬНОСТІ МІСТ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Вивчення зміни чисельності міських поселень дає підстави казати про те, що мережа населених пунктів Південної України з офіційним статусом міста в період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. може розглядатись як така, що залишалась майже незмінною. Це певною мірою гальмувало розгортання модернізаційних та урбанізаційних процесів на Півдні.

Ключові слова: Південна Україна, міська мережа, місто.

Попри безперервність історичного процесу, в тому числі – і процесу урбанізації, наші дані щодо нього є дискретними, що зумовлено станом джерельної бази. Тож є сенс у реалізації того, що архітекторами сформульовано як “методологічно-важливе завдання виконання характерних часових “зрізів” в еволюції урбанізаційного процесу” [1, с.78]. Йдеться про реконструкцію мережі міських поселень станом на окремі періоди (роки) із подальшим застосуванням порівняльного аналізу в статистичній площині.

Загалом за даними тому “Міські поселення в Російській імперії”, що побачив світ у 1861 р., Катеринославська губернія станом на 1858 р. нараховувала 8 міст, 2 посади, 20 містечок (зауважимо, що до цих показників не врахований Маріуполь, який на той час знаходився у Таганрозькому градоначальстві, дані про яке підраховувались окремо, і в той же час враховані такі, що не входять до територіальних рамок нашого дослідження, місто Ростов-на-Дону, посад Азов і 5 містечок Ростовського повіту). За даними виданого у 1864 р. тому “Міські поселення в Російській імперії” у Таврійській губернії (враховуючи і Керч-Єнікальське градоначальство) у тому ж 1858 р. нараховувалось 17 міст і 11 містечок. Згідно ж із опублікованим наступного року томом у Херсонській губернії налічувалось 18 міст, 3 посади, 6 пригородів і аж 113 містечок (тут враховано міста Тирасполь, Григоріополь, Дубоссари і 12 містечок Тираспольського повіту, що не входять до складу Південної України) [2, с.587; 3, с.7; 4, с.59]. Для порівняння, за даними цих же видань, у Волинській губернії налічувалось 12 міст і 139 містечок; Київській – 12 міст і 99 містечок; Подільській – 17 міст і 123 містечка; Полтавській – 17 міст, 1 посад, 94 містечка; Харківській – 18 міст; Чернігівській – 19 міст, 14 посадів, 1 слобода і 49 містечок [3, с.7; 4, с.59-62].

За даними А.О. Скальковського, у 1862 р. у Новоросійському краї та Бессарабії нараховувалось “52 міста, 122 менші міські садиби або містечка, 304 колонії, 29 грецьких і вірменських поселень..., 14 козацьких станиць і 6606 різного сорту поселень і “деревень”, казенних і поміщицьких” [5, с.63].

Згідно з даними “Матеріалів для географії і статистики Росії, зібраним офіцерами Генерального штабу”, на початок 1860-х рр. Херсонська губернія (якщо не враховувати Тираспольський повіт) налічувала 1 губернське, 5 повітових, 3 безповітових, 5 заштатних, 1 портове місто, 2 посади, 74 містечка [6, с.709-710]. При цьому упорядник зізнається, що досі всі відомості про точну кількість населених пунктів імперії, що збиралися Міністерством внутрішніх справ та іншими відомствами через губернських чиновників, виявлялися “далеко не відповідними вимогам уряду” [6, с.708].

За даними С. Берштейна, у 1863 р. у Катеринославській губернії знаходилось 11 міст і 151 посад та містечко, у Таврійській – відповідно 17 і 15, Херсонській – 18 і 78 [7, с.55].

“Новоросійський календар на 1867 рік” повідомляв, що станом на 1865 р. у Катеринославській губернії налічувалось 8 губернських і повітових міст, 2 заштатних міста, 2 посади, 20 містечок, 129 слобод, 5 козацьких станиць. У Таврійській губернії було 8 губернських і повітових міст, 9 заштатних міст, 6 містечок, 9 слобод. Херсонська губернія нараховувала 6 губернських і повітових міст, 11 заштатних міст, 3 посади, 75 містечок [8, с.72].

У період, що нас цікавить, першим статус міста одержало поселення Маяки Одеського повіту. 26 березня 1862 р. імператором була затверджена думка Державної Ради, яка, у свою чергу, базувалася на поданні Міністра внутрішніх справ про перейменування Маяків на безповітове місто, з переведенням причислених до нього державних селян у міський стан [10, с.271-272]. Показово, що населення Маяків у цей час налічувало лише 1190 осіб [4, с.88,90].

5 листопада 1876 р. Олександр II затвердив положення Комітету Міністрів, яким у правах міста затверджувались Олешки. При цьому зазначалося, що “міське поселення” Дніпровського повіту Олешки

існує з 1796 р. Передбачалось, що до міської території має бути включена й однойменна слобода [10, с.428-429]. Втім, зазначимо, що Олешки йменувалися містом у чисельних джерелах і до 1876 р.

З вересня 1882 р. на півдні України з'явилось ще одне офіційне місто. Саме у той день Олександр III затвердив положення Комітету Міністрів про "возведення в ступінь повітового міста" Луганського заводу з прилеглим до нього селищем Кам'яний Брід. При цьому Слов'яносербськ втрачав статус повітового і перетворювався на безповітове місто, оскільки центром повіту відтепер ставав саме Луганськ, з переведенням туди відповідних повітових установ [11; 12, с.395-396].

В останнє десятиліття XIX ст. на безповітове місто була перетворена Березівка (Нова Олександрівка, Новоолександрівка) Ананівського повіту [13, с.80; 14, с.6], яка з 1846 р. мала статус містечка [4, с.236].

31 травня 1902 р. Микола II затвердив положення Комітету Міністрів, яким офіційний статус міста отримувало селище Алушта з прилеглими до нього приватними земельними ділянками [13, с.412].

Нарешті, 10 травня 1903 р. імператором було затверджене положення Комітету Міністрів про зміну статусу Генічеська Мелітопольського повіту з містечка на місто [15, с.494-495].

Некоректно слідом за Д.М. Чорним писати про те, що з 1904 р. вважався містом Нікополь [16, с.32], оскільки законодавчого документа про зміну статусу цього містечка тоді підписано не було.

У межах досліджуваного нами періоду мала місце зміна статусів міст регіону. Так, на початку 1860-х рр. Бобринець ще значився як повітове місто [4, с.38], тоді як згодом він став безповітовим, залишившись у такому статусі до кінця періоду, що нас цікавить. Річ у тім, що 21 лютого 1865 р. імператором була затверджена складена за поданням Міністра внутрішніх справ думка Державної Ради, якою повітове управління і всі присутні місця мали бути переведені з Бобринця до Єлисаветграда, перший переіменовувався на заштатне, а другий – на повітове місто, а Бобринецький повіт отримував назву Єлисаветградського [17, с.234-235].

Таким чином, у другій половині XIX – на початку XX ст. мережа офіційних міст Південної України зазнала низки змін, хоча при цьому вони не були чисельними і кардинальними. Тож, якщо виходити з того розуміння терміна "мережа міст", що в нього вкладають архітектори ("оптимальна форма розташування міст під впливом комплексу факторів, характерних для певного історичного періоду" [1, с.74]), то мережа, з якою регіон увійшов у 1861 р., залишалася для держави (адже саме вона визначала, чи вносити відповідні зміни) в цілому оптимальною впродовж усього досліджуваного періоду. Те ж, що з точки зору відповідності потребам модернізаційних процесів, у тому числі – й індустріалізації, ця мережа була далекою від оптимальної, знаходило вираз зокрема у тому, що відбувалися переміщення у "диференційному ланцюзі", коли "старі" міста, які не відповідали новим чинникам, пересувались у його кінець [1, с.81], переживаючи стагнацію, а то й деградацію, і "пропускаючи вперед" більш вдало, з точки зору нових реалій, розташовані міста, хоча при цьому і не зникаючи з міської мережі. Тож на те, якою була ця мережа у 1861-1904 рр., вплинули не ті принципи просторової рівномірності населення, які діяли, скажімо, в густозаселеній Західній Європі із щільною мережею міст, а історичні реалії міської історії Півдня, коли до тих кримських міст, місце влаштування яких було визначене ще за античних часів або ж за періоду середньовіччя, додалися міста, що стали продуктами колонізації регіону XVIII – першої половини XIX ст., і місце розташування яких великою мірою було зумовлене етапністю цієї колонізації, неодномоментністю приєднання нових територій до Російської імперії і військовими потребами, що склалися на той чи інший історичний момент (хоча при цьому певною мірою і бралися до уваги принципи, які ґрунтувалися на ідеях, що сучасні архітектори йменують "планіметричним урбанізмом" і "математичним фортечним урбанізмом" [1, с.55]). Нерівномірність розташування офіційних міст зумовлювалася і природно-географічними чинниками. Останні ж великою мірою визначили місцезнаходження тих міст, які влаштувалися у першу чергу з міркувань господарського освоєння регіону.

Принципово важливо мати на увазі, що мережа офіційних міст Півдня не розвивалась "у відриві" від більш широкої мережі всіх міських поселень регіону, складовою якої вона і була.

Джерела та література

1. Історичні архітектурно-містобудівні комплекси: наукові методи дослідження: Навч. посібник / Г.П. Петришин, У.І. Іваночко, Ю.В. Ідак та ін. ; За ред. Г.П. Петришин. – Львів : Видавництво Національного університету "Львівська політехніка", 2006. – 212 с.
2. Городские поселения в Российской империи. – Т.2. – СПб. : Тип. т-ва «Общественная польза», 1861. – IV+587 с.
3. Городские поселения в Российской империи. – Т.4. – СПб. : Тип. К. Вульфа, 1864. – VIII+805+8 с.
4. Городские поселения в Российской империи. – Т.5. – Ч.II. – СПб. : Тип. К. Вульфа, 1865. – 6+498+63+47 с.
5. Скальковский А.А. Взгляд на состояние Новороссийского края и Бессарабии в 1862 г. / А.А. Скальковский // Новороссийский календарь на 1867 год / Под ред. о. И. Федорова. – Одесса : Тип. Л. Нитче, 1866. – С.62-71.
6. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния. Часть вторая / Сост. А. Шмидт. – СПб. : Тип. Калиновского, 1863. – V+878+XIII с.
7. Бернштейн С. Одесса. Исторический и торгово-экономический очерк Одессы в связи с Новороссийским краем / С. Бернштейн. – Одесса : Типография Л. Нитче, 1881. – 145 с.
8. Статистические таблицы Новороссийского края и Бессарабии // Новороссийский календарь на 1867 год / Под ред. о. И. Федорова. – Одесса : Тип. Л. Нитче, 1866. – С.72-105.

9. ПСЗРИ. – СПб. : Типография II Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1865. – Собр. II. – Т. XXXVII. – Отд. I. – От №37826-38621. – 832 с.
10. ПСЗРИ. – СПб. : Типография II Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1878. – Собр. II. – Т. LI. – Отд. II. – От №56150-56793. – 601 с. разд. паг.
11. Державний архів Одеської області. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.116. – 45+1 арк.
12. ПСЗРИ. – СПб. : Государственная типография, 1886. – Собр. III. – Т. II. – От №586-1292. – 1127 с. разд. паг., 16 л. ил.
13. ПСЗРИ. – СПб. : Государственная типография, 1904. – Собр. III. – Т. XXII. – Отд. I. – От №20932-22359. – 1161 с. разд. паг.
14. Статистико-экономический обзор Херсонской губернии за 1897 год. Год одиннадцатый. – Херсон : Тип. О.Д. Ходушиной, 1898. – 204+100 с.
15. ПСЗРИ. – СПб. : Государственная типография, 1905. – Собр. III. – Т. XXIII. – Отд. I. – От №22360-23838. – 1277 с. разд. паг.
16. Чорний Д.М. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.) / Д.М. Чорний. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – 304 с.
17. ПСЗРИ. – СПб. : Типография II Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1867. – Собр. II. – Т. XL. – Отд. I. – От №41642-42509. – 991 с.

Константинова В. Н. Динамика изменения численности городов Южной Украины во второй половине XIX – начале XX в.

Изучение изменения численности городских поселений дает основания говорить о том, что сеть населенных пунктов Южной Украине с официальным статусом города в период второй половины XIX – начала XX в. может рассматриваться как такая, которая оставалась почти неизменной. Это в определенной степени тормозило развертывание модернизационных и урбанизационных процессов на Юге.

Ключевые слова: Южная Украина, городская сеть, город.

Konstantinova V. M. Dynamics of change in the number of cities of Southern Ukraine in the second half of XIX – at the beginning of XX century

The study of change in the number of urban settlements gives the grounds to speak about the fact that the network of settlements of the Southern Ukraine with the official status of the city during the second half of the XIX – at the beginning of XX century can be considered as such, which has been remained almost unchanged. It hindered to some extent the deployment of modernization and urbanization processes in the South.

Key words: Southern Ukraine, city network, city.